

Снежана Т. Милић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Студент докторских студија

УДК 811.163.4'373.45
81'373.45-026.613
DOI 10.46793/Uzdanic18.1.181M
Оригинални научни рад
Примљен: 29. јануар 2021.
Прихваћен: 14. мај 2021.

БОЈЕ У РЕЧНИКУ ТУРЦИЗМИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ АБДУЛАХА ШКАЉИЋА

Ајсџиракџи: Српски језик још увек обилује турцизмима, али су зато боје – прави „показатељ пролазности”. Будући да велики број лексема *излази* из језика и да су разлози њиховог нестанка различите природе, у овом раду покушаћемо да одговоримо на питање зашто управо *боје* припадају поменути (нестајућим) лексемама и о каквим је то нијансама боја реч. Предмет нашег интересовања је попис и опис назива за боје у речнику *Турцизми у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића. Анализи смо приступали са лексичко-семантичке и етимолошке стране, уз помоћ компаративне методе. Циљ нам је био да прикажемо како је читав један спектар боја нестао из употребе у савременом српском језику и како су многи турцизми замењени речима из других језика. Ова тема требало би да остане отворена и за многа наредна истраживања.

Кључне речи: боје, нијансе, турцизми, позајмљенице, лексеме.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1.1. Предмет овога рада представља анализа назива за боје који су обрађени у речнику *Турцизми у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића. У *Речнику српскога језика*¹, у издању Матице српске из 2007. године, у дефиницији примарног значења лексеме *боја*, као именице женског рода управо турског порекла, подразумева се појам из домена физике који означава „визуелни утисак; видни осет који у оку стварају светлосни зраци одређених таласних дужина (директно или одбијени од предмета, одн. пропуштени кроз њих): бела ~, жута ~, црна ~, светла ~, тамна ~” (РСЈ 2007: 95).

1.2. С обзиром на то да је РСЈ релативно новијег датума, те да га чини списак лексема које карактеришу не само савремено доба већ, превасходно, књижевни језик, могао нам је бити меродаван као одличан показатељ да у

¹ У даљем раду – РСЈ.

српском језику данас готово да нема лексема које бележи Шкаљић, а које су, као називи за боје, некада и те како биле одраз прошлих времена.

1.3. Такође, РСЈ бележи велики број турцизама и историзама, па је невероватан податак да се међу њима могу наћи и лексеме које се односе на боје за које никада не бисмо ни помислили да припадају и данашњем (књижевном) језику.

1.4. За наше истраживање биће од великог значаја и значење лексеме *нијанса*, такође именице женског рода, пореклом из француског језика, под којом се сматра „врста боје која се мало разликује од основне, прелив; тон који се једва приметно разликује од других тонова”² (РСЈ 2007: 820). Дакле, овај рад има за циљ да прикаже и многе *нијансе боја* које припадају једној те истој, основној врсти боје, а које карактеришу различити називи. Приметићемо и недоследност у примени правописних правила за називе боја која је, највероватније, пропуст у лексикографској обради.

1.5. Рикард Симеон веома кратко дефинише **турцизам** као „[...] riječ ili izraz turskoga podrijetla u kojemu drugom jeziku” (Симеон 1969). Иако лексеме које се односе на боје јесу у наш језик ушле из турског, ми ћемо скренути пажњу на то да многи називи за боје које смо ексцерпирали из Шкаљићевих *Турцизама у српскохрватском језику* нису и изворно турског, већ и персијског или арапског порекла.

2. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. О разликовању људи по боји у истоименом раду писала је Милка Ивић (1993) наводећи да, у зависности од националности, занимања, карактера или изгледа, дакле онога што је људској свести универзално у вези са поменутиим, можемо поделити људе тако што ћемо им доделити превасходно ону боју која одговара ономе што је одмах, на први поглед уочљиво, а то је пигментарност њихове коже. Ауторка се не слаже са антрополошким истраживањима Фридриха Блуменбаха према којима основни расни типови могу бити *црни*, *жути*, *црвени*, *бели* и *мрки* расни тип зато што боја епидерма не мора увек бити пресудна да бисмо некога назвали *црнцием*, *белицем*, готово увек пејоративно – *жуцаћем*, а ређе – *жуцкоцием*. Интересантна је ова последња сложена лексема јер ћемо је наћи и у много чешћем изразу *црвенокожац*. Да ли су сви они који су сврстани у *жуцу* и *црвену* расу заиста такви – *жуци* и *црвени* или се и они у неком раном периоду свог живота ипак и пре могу називати *бледоликима*, тј. припадницима *беле* расе?

² Секундарно значење ове речи односи се на врсту нечега која се неосетно, незнатно разликује од других врста исте појаве.

2.2. Управо *бела* боја је та која уноси пометњу и у већ устаљене синтагме типа *бела кафа*, *бело вино*, *бело лице* (додали бисмо и *беле ноћи*) – да ли је све наведено баш *бело* или је само најприближније својству онога што је *свејло*, односно што није потпуно *тамно* како би се можда очекивало? Одговоре ће нам понудити управо истраживање М. Ивић. Антоними *бео* и *црн* имају и много дубље лексичко значење. Опет у зависности од људске перцепције и поимања стварности, човек ће *белим* и *свејлим* сматрати оно што је позитивно, заправо – пожељно и добро за њега, а придевом *црн* означиће све оно што је непожељно и што је антиципација нечег несрећног и злог. Не можемо да се не дотакнемо и синтагми *бела мајија* и *црна мајија* у корист претходној тврдњи. Као изванредан еквивалент црној боји коже, М. Ивић наводи и не тако јасно маркирано лексичко решење у виду лексеме *црномањасић* (Ивић 1993: 8).

2.3. Пишући о *риђим*, *смеђим* и *ћлавим* људима, М. Ивић ставља акценат за њихово препознавање искључиво на основу боје њихове косе иако су они, по правилу, сви *бели*: „*Белци* се између себе најупадљивије по изгледу разликују бојом своје косе. Ту су, између два могућа екстрема – најтамније, тј. црне нијансе и најсветлије, беличасто-жућкасте, остварљиви и различити степени заступљености тамноће/светлине у хроматској вредности почев од (тамно) браон, па до (светло) жутог, при чему се не искључује да, у оквирима таквог хроматског распона, буде приметна и једна, мање или више наглашена, примеса црвеног” (Ивић 1993: 8). Највећа се посебност придаје онима који су *риђи*, док *ћлави* импресионарају и косом и теном и очима јер су они, једном речју – *свејли*.

2.4. Ако човекова коса није ни *ћлава* (мисли се на ознаку *жућкасићој* колорита у којој као да се назире сјај сунца) (Ивић 1993: 12–13), ни *црна*, него средње *зајасића*, М. Ивић каже да ће њен власник бити проглашен *смеђим*. Каква је ово боја? Одговор је једноставан: можемо рећи *смеђ човек*, али не и *смеђ* (већ *браон*) *шешир*, тј. као и код синтагми *црномањасић човек*, али не и *црномањасић* (већ *црн*) *шешир* (Ивић 1993: 11). Запазићемо да се данашња јако популарна синтагма *смеђи шећер*, иако је придев одређеног вида, не може односити на *браон* већ пре на *жућкасићу* боју.

2.5. Милка Ивић истиче и врло увредљиву страну ове колористичке дистинкције помињући подсмевање које је у вези са екстремно *ћлавим* појединцем и наводећи руске, француске и украјинске изразе како за овај, тако и за *црномањасић* и *риђи* тип људи (Ивић 1993: 15).

2.6. Своја запажања о колористичким типовима људи М. Ивић завршава разматрањима непожељних констатација када се примети одсуство пигментације, тј. *сега* боја која је „по себи упечатљив знак старости”, или је реч о особи „за коју се зна да је изненада поседела од јаког стреса” (Ивић 1993: 16).

2.7. Негативну асоцијацију у људима изазваће и *модра* боја која се не односи на косу, већ на кожу, и о којој ће бити више речи нешто касније у нашем раду. Људи непогрешиву асоцијацију, и то ону неповољну, имају у вези са *кожом* (а не у вези са *косом*) када им се помене *модра* или *зелена* боја, а „нездравост карактерише и израз *йожуџео од болесџи, исцрјеносџи*” (Ивић 1993: 17).

2.8. У још једном раду М. Ивић наилазимо на занимљиву интерпретацију контаминације назива за сиву и зелену боју (Ивић 1995б).

2.9. Иако М. Ивић наводи *црвену* боју као опозитну претходно набројаним „нездравим бојама”, сматрамо да не би било лоше детаљније испитати чему се, заправо, даје превага – њеној непожељној или пожељној конотацији (тј. оним случајевима када придев *црвен* има као синоним лексему *румен*).

2.10. Милка Ивић је о изразима *йлав* и *модар* писала са становишта *све-йле* и *йамне* нијансе истичући да се умногоме разликују погледи на колорит човека данашњице од погледа оних који су „цивилизацијски веома неслични технолошки високо развијеном свету данашњице” – „суочени с бојом, они су обраћали / они обраћају највише пажње на то какав је степен њене светлине, односно загаситости, и да ли она има или нема неког сјаја у себи” (Ивић 1996: 12).

2.11. И у једном другом свом истраживању, М. Ивић повезује *йлаву* боју са *свейлим*, а *модру* – са *йамним*: „Готово увек је *модройлава* боја називана *сињом*, узнемирујућа је, злослутна, злокобна, злосрећна, магијска и хтонична и између ње и *црне* налази се обавезно знак једнакости поткрепљен примерима озлоглашености – боја је убоја, промрзлина, болесничког и мртвачког *сиво-йлавичасџој* бледила која карактерише ожалосћене, претучене, повређене, тешко болесне, умрле људе” (Ивић 1995а: 59–86). У даљем раду М. Ивић ову прву боју изједначава са *најсвейлијом* нијансом већ помињаних колористичких типова људи, тј. са *свейложуџом* и то оном која се односи на *жућкасџи* колорит косе. Ауторка се слаже са тврдњама Родике Марку, Бориса Хлебца и Хелмута Дирбека да је некада било важно именовати не само боју, већ и то да ли она има присуство или одсуство *сјаја* у себи, наводећи при томе правилан Хлебцов закључак да је у нашем језику *вран* – *сјајно црн* (Ивић 1996: 12). Са развојем цивилизације приметно је све веће одступање од првобитне потребе човека да колорит дефинише као присуство, односно одсуство *сјаја* или, што је некада било још битније – као *свейлу* или упадљиво *йамну* отелотвореност људи, природе и појава у њој (Ивић 1996: 13). На просторима бивших југословенских република свуда ће се у старим говорима као еквиваленти јављати *модар* и *зелен*, а еквивалент придеву *сињи* неће бити само једна боја, рецимо *йамнойлава*, како је то данас у руском језику, већ „лексичка ознака загаситости било којег колорита” (Ивић 1996: 16).

2.12. Нову димензију *беле* боје М. Ивић је истакла уз помоћ придева одређеног вида и месног значења *јуџоисџочни/јуџни*, односно неодређеног

вида и описног значења – *бисџар* (Ивић 1999), доказујући да се ова боја јавља и у стварности и у фолклорној поезији као „стајаћи епитет” у именима локалитета и речних токова (топонимима, уопште), па чак и као саставни део назива ветрова, биљака, односно предмета, одредница људи и делова њиховог тела (очију, лица, руку, грла или тела у целини). Ова боја је синонимна не само са придевом *леј*, већ и са лексемама *диван*, *славан*, *свејтао* и *честийи*. Ова једнакост *белој* са *свејлим* некада и није видљива на први поглед: „Речи понекад веома дуго, дуже него што се то обично претпоставља, задржавају у народном памћењу нека своја прастара значења (бело = ’светло’), тако да тек пошто ’уведе у игру’ одговарајућу прадавну семантичку димензију истраживачу постају разумљивије промене које су, током векова, погађале не само разматране речи него и културне хоризонте оних чије су” (Ивић 1999: 16).

2.13. О бојама у народној култури словенских народа, али са становишта митолошких бића, писао је и Љубинко Раденковић (Раденковић 2008) наводећи симболику коју имају *црвена*, *зелена*, *јлава*, *јсуйа*, *сива* и *разнобојна* (*шарена*) и истичући да у народној демонологији, осим *беле* и *црне*, посебан значај имају и прве две наведене: „Боје могу бити у основи именовања појединих митолошких бића (1), обележавати њихово тело или део тела (2), одећу (3), животиње или предмете у које се та бића претварају (4), плаценту (’кошуљицу’) новорођеног детета, чиме се открива његова демонска природа (5)” (Раденковић 2008: 338). Љ. Раденковић упућује на то да: *црвени* могу бити неки *део тела или део одеће митолошкој бића*, рецимо *зуби*, *језици*, *ноге*, *јлејенице*, *очи*, *лице*, *капа*: „Црвено обележје које се приписује митолошком бићу треба да укаже да оно није на правилан начин нити рођено, нити регуларно уведено у културу, па зато представља сталну опасност за људе” (Раденковић 2008: 339); *зелена* се јавља у непожељном контексту – контексту клетве, незрелости, необузданости и силовитости и у овој боји такође се јављају *ђаволи*, *ловци-јайцуљици*, *виле* и *њихова коса*, *кошуљица* (односно *јосиљница*) у којој је неко рођен, неки *одевни предмет* – *халјине*, *јојас*, *шешир*, *зелено ловачко одело*, или *јосуђе*, односно *зелени јушићери*, *смукови*, *јарчеви*, *зелени јламен*, *камен*, *јранчица*; *јлави* су *демони*, *водењаци*, *јокојници*, *јодземни духови*, *јлаве* су *болесни кашаљ* и *јршић*; *јсуйа* се јавља такође као *обележје коже јокојника*, али такви могу бити и *восак* и *злато*, и *болесни јшић* *јсуйице* и *јрознице* и *цвеће*, и *девојачка кожа* и *коже алџ*; *сив* је *дух дворшића* и *лесник*; *шарена* најчешће има повољну конотацију (Раденковић 2008: 338–343).

2.14. Објединивши руски, украјински и српски фолклор и пишући о семантици назива за боје у овим језицима (Поповић 1991а), Људмила Поповић је у свом магистарском раду (Поповић 1991б) истакла значај ове важне лексичке групе назива за боје не само са становишта историје језика, етнографије, етимологије, лексике, семантике и психолингвистичке анализе, већ и са гледишта различитих наука о човеку. Екскерпирајући грађу из збирки

текстова народних песама сакупљених од истакнутих представника руске, украјинске и српске културе у обиму од, чак, четири хиљаде примера, Љ. Поповић је дошла до закључка да придеви за обележавање боја у сва три истраживана корпуса углавном одговарају једни другима према корелацији са екстралингвистичким реалијама које их одређују, а да неподударана међу њима у већини случајева зависе од различите субјективне интерпретације плана садржаја испољене кроз семантички потенцијал назива за боје која је, с друге стране, често мотивисана чињеницама историјско-културног карактера (Поповић 1991б: 140). Нама интересантна запажања ауторка је изнела у вези са турцизмима: „Српски фолклор садржи групу назива за боје, који воде порекло из прасловенског доба, али нису очувани у остала два корпуса, као и одређени број турцизама, што сведочи о реалности утицаја ареалне подељености словенских народа, која се свакако рефлектује кроз типологију њихових језика” (Поповић 1991б: 142). Семантички потенцијали аналогних појмовних категорија, заступљених кроз конкретне називе за боје, у сва три корпуса често се поклапају (катеорије *беле*, *црне*, *жутије* боје), а већа диференцираност јавља се код *йлаве* (*сиње*), *црвене*, *сиве* и *зелене*: „Лексичко-семантички системи назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору својим сличностима заснивају се на реалности конкретних узорака боја, које обележавају, општем пореклу већег дела разматране лексике, заједничким митолошким коренима симболике боја, а такође општим законима развоја саме категорије придева. Разлике, које се манифестују кроз оригиналност семантичког потенцијала назива за боје, проузроковане су утицајем многих историјско-културних фактора на народну психологију и формирање бројних представа и симбола забележених у фолклору” (Поповић 1991б: 148–151).

2.15. Људмила Поповић сматра да постоји пет слојева који помажу да се открије у фолклору низ поступних стадијума развитка мишљења, схватања и песничке уметности³, а на примеру само две контрастне боје – *црне* и *беле*, потврђује тезу да је избор боје у фолклору првенствено историјско-културног карактера, а не физиолошко-психолошка чињеница.

2.16. Поредићи прототипски и стереотипски начин концептуализације боја у језику и пишући о субјективном денотативном простору у вези са психолошким вредновањем боја, Људмила Поповић долази до закључка да

³ „1. слој из раног стадијума језичке уметности, директног везивања назива за боје, позајмљених из света природе, са предметима и појавама којима они одговарају у стварности; 2. слој назива за боје који одржавају типизацију карактеристичних особина и формирање симбола боја у фолклору, на пример везивање беле боје за симбол чистоће, зелене за симбол живота, а црне за симбол несреће и туге; 3. слој назива за боје, насталих путем преноса конкретних особина које карактеришу део предмета или појаве, на цео предмет или појаву; 4. слој преносних лексичко-семантичких варијанти, насталих од основног номинативног значења боје; 5. слој назива за боје новијег порекла позајмљених из реалног света и везаних за конкретне предмете свакодневне употребе и елементе ношње” (Поповић 1991а: 149).

приликом издвајања прототипа заснованог на личном искуству човек полази од компоненте *лей/ружан*, док се при преузимању стереотипа руководи компонентом *ишиичан* (Поповић 2001). Јако је тешко, макар и на основу само субјективног вредновања, одредити се за идеални или најнеповољнији узорак неке боје јер је стереотип изгубио своју примарну мотивисаност и сада функционише према, наметнутом од стране културног поднебља, критеријуму *ишиичан узорак* (Поповић 2001: 16).

3. ПРЕДМЕТ, КОРПУС И ЦИЉЕВИ АНАЛИЗЕ

3.1. Нико до сада није анализирао боје у *Турцизмима у српскохрватском језику*⁴ Абдулаха Шкаљића са становишта њихове заступљености у савременом српском језику. Гледано са те стране, меродавни за упоређивање били су нам, свакако, *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске⁵ и РСЈ који осликава (релативно) ново лексичко стање у коме се наш језик тренутно налази. Нама је, са лексиколошког становишта, била интересантна паралела између корпуса преузетог из Шкаљићевог РТ и оних (не)постојећих назива за боје из РМС и РСЈ с обзиром на то да у овом потоњем чак и не постоје све оне лексеме које су некада живеле у нашем језику, а многе од оно мало њих које постоје – више се и не користе. Неке лексеме и даље улазе у наш језик, али шта је са онима које из њега излазе? Да ли за то постоје и неки језички разлози, а не само друштвени? Боје су прави „показатељ пролазности”. Покушаћемо да сазнамо зашто и оне припадају поменутиим лексемама и о каквим је то *нијансама* боја реч.

3.2. За многе критеријуме према којима ћемо представити ексцерпирану грађу инспирацију ћемо потражити у досадашњим истраживањима. Тако ћемо дати могућност заинтересованима за ову материју да и сами уведу неку нову категорију у коју би се (до сада на овај начин непомињани) корпус могао (даље) сврста(ва)ти. Запажања и закључци које ћемо донети требало би да буду само увод у нека даља испитивања којима ће се знатичељни бавити.

4. ПРЕДСТАВЉАЊЕ И АНАЛИЗА ГРАЂЕ

4.1. У РТ забележено је, према Шкаљићевим речима, 73 назива за боје и управо толико лексема биће опсег у коме ће се кретати наша анализа.

4.2. Оно прво што се намеће при погледу на ексцерпирану грађу јесте једна уопштена, рекли бисмо контрастна подела боја на нијансе *свећлих* и

⁴ У даљем раду – РТ.

⁵ У даљем раду – РМС.

īāmanīh, тј. њима непогрешиво синонимних – *оīворених* и *зайворених*, међу којима ове друге предначе, па ево како она изгледа:

Табела 1. Класификација грађе на „отворене” и „затворене” боје

светле (отворене) боје	тамне (затворене) боје
al – otvoreno-crven, rumen, ružičast	aspurli – 1. zatvoreno crvene boje 2. fig.: „veoma crvena boja, zatvoreno crvena boja”.
	doratast – zatvoreno crvene, smeđe boje
	đuvez – zatvorenocrven, crveno-ljubičast
	đuvezli – zatvoreno-crvene, crveno-ljubičaste boje
	koj – zatvorene boje
	koješk (kojašin) – zatvoreno zelene boje, ugasito zelene boje
	kojvišnjevi – zatvoreno-višnjeve boje
mavi – ačik-mavi – otvoreno-plave, svjetloplave boje (v. ačik);	mavi – ukoj mavi – zatvorenoplave boje (v. ukoj)
	ukoj – zatvorena (boja); kaže se: ukoj mavi , što ne plavi, tj. zatvoreno plave boje što neće isplaviti

4.3. Интересантан је знак једнакости који се може ставити између већ поменутих синонимних речи *свеīао/оīворен* и *блего/белкастīо* са једне стране, односно *īāман/зайворен* и *уīасиī/модар* са друге стране. Све остале лексеме имају, чак, конкретне називе за нијансу, попут оне ружичасте боје која недвосмислено асоцира на нешто светло, али о тој категоризацији нешто касније. Вођени истрживањима М. Ивић да се плава боја повезује са светлим, а модра са тамним, направили смо још једну поделу боја на оне које у свом појашњењу садрже *блего/белкастīо* и *уīасиī/модро*, па ево и те табеле:

Табела 2. Класификација грађе на „бледе” и „угасите” боје

бледо/белкасто	угасит/модар
almasi – blijedoružičaste boje	čivit – modrilo (vrsta boje); indigo
lahāni, lahāni – blijedo zelene boje kao mlad kupus	čivitli – boje kao čivit, modre boje
sutmavi – bjelkastoplave boje; ovako su nazivale stare bojadžije jednu vrstu boje; bjelkastoplavičaste boje kao mlijeko	krmez – 1. lijepa ugasita crvena boja...
	koješk (kojašin) – zatvoreno zelene boje, ugasito zelene boje
	meneviš (menefiš, meleviš) – modroljubičaste boje kao menevša (pitoma ljubičica)
	singav – siv, ugasito olovne boje

4.4. Примећује се да су и овде тамније боје у благој предности у односу на светлије, те да поједини називи за боје могу припадати и првој и другој класификацији.

4.5. *Црвена, џлава и жутиа* су основне, примарне, односно боје првог реда⁶, па нам је и ово био један од полазних критеријума за разврставање назива боја присутних у РТ.

Табела 3. Класификација грађе на основу визуелне категоризације боја у сликарству

црвена и њене нијансе	плава и њене нијансе	жута и њене нијансе
al – otvoreno-crven, rumen, ružičast	azuran – plav, boje plavetnila neba	limuni – žute boje kao limun
alali – ružičast, crvenkast	čivit – modriilo (vrsta boje); indigo	šafрани, zafrани, žafrани – žute boje kao šafran (kačun)
alast – ružičast	čivitli – boje kao čivit, modre boje	zerdast – žutkast
alen, alev – crven, jarkocrvene boje	denizi – plavo-zelene boje, boje mora	
almasi – blijedoružičaste boje	gokmavi – plave boje kao nebo, azuran (ime boje kojom su se služile stare bojadžije)	
aspurli – 1. zatvoreno crvene boje 2. fig.: „veoma crvena boja, zatvoreno crvena boja”. v. aspurlija	mavi – plav kao nebo; ačik-mavi – otvoreno-plave, svjetlo-plave boje (v. ački); ukoj mavi – zatvorenoplave boje (v. ukoj)	
ateši – vatrenaste boje	sutmavi – bjelkastoplave boje; ovako su nazivale stare bojadžije jednu vrstu boje; bjelkastoplavičaste boje kao mijeko	
bakami – boje kao bakam, rumen		
doratast – zatvoreno crvene, smeđe boje		
đuvez – zatvoreno-crven, crveno-ljubičast		
đuvezli – zatvoreno-crvene, crveno-ljubičaste boje		
grimiz – ljubičasto-crvena boja; ljubičasto-crvena tkanina; istog korijena kao i krmaz (v.)		
jakuti – boje kao rubin		
kanli – 1. krvav 2. fig. crven kao krv (sekundarno značenje)		
kojvišnjevi – zatvorenovišnjeve boje		

⁶ Има се у виду визуелна категоризација боја у сликарству.

црвена и њене нијансе	плава и њене нијансе	жута и њене нијансе
krmez – 1. lijepa ugasita crvena boja... 2. ono što je crvene boje kao krmez		
krmezi – crvene boje kao krmez		
krmzi, krmzli – crven		
krzli – crven		
lal – ružičast, boje kao rubin		
luledi – ciglaste boje		
pembe, penbe – ružičast		
skerlet, skriet – 1. stara venecijanska crvena i veoma sjajna boja 2. odijelo skrojeno od skerleta 3. crven (tercijarno značenje) 4. bolest šarenica, crven, scarlatina		

4.6. Из приложеног се да приметити да је заступљеност (нијансе) *црвене* у чак двадесет три случаја од укупно седамдесет три назива за боје Шкаљићевог РТ. Поставља се питање откуда толика потреба да баш ову боју тако прецизно један народ одреди. Иако РТ бележи још две основне боје, њихово појављивање је, у односу на поменути *црвену*, готово неприметно – свега седам (нијанси) *йлавих* и три *жутије*.

4.7. Мешањем већ поменутих основних боја *йлаве* и *жутије* добија се она која припада секундарним бојама – *зелена*. Овако конкретна одредница у РТ скрива се само иза лексема *ješilljašar*. Делимично ју је могуће наћи и у лексемама *denizi* (која означава нешто „plavo-zelene боје, боје мора”) и *pirozi* („zelenkasto-plave боје као dragi kamen piroze”), односно у контрастним речима *koješik/kojašin* што би значило „zatvoreno zelene боје, ugasito zelene боје” и *lahánillahäni* – „blijedо zelene боје као mlad kupus”. Остаје нејасно да ли би се у домен ове класификације могла сврстати и лексема *kupusi* („боје као kupus”).

4.8. При мешању основних боја *црвене* и *жутије* добија се још једна секундарна – *наранџаста* и управо ту, у највећој мери, настаје пропуст у, сматрамо, лексикографској обради зато што ће се овакво конкретно дефинисање наћи подједнако и иза назива *partokali* – „narančaste боје, боје као narandža” и иза назива *turundži* – „čisto narančaste боје, боје turundže (vrsta narandže)”, исписано баш тако, недоследно – понекад са „č”, а понекад са „dž”. Можда отуда и потиче данашњи дублетни назив *narandžast/narančast* у значењу „боје narandže”.

4.9. Трећа секундарна боја, добијена мешањем *црвене* и *йлаве* јесте она која уноси највећу пометњу у покушај изнајавења само једне лексе-

ме у РТ која би је могла конкретно дефинисати као такву – *љубичасију*. За ову одредницу постоји, после црвених нијанси, убедљиво највише назива: *đuvez* („zatvoreno-crven, crveno-ljubičast”), *đvezli* („zatvoreno-crvene, crveno-ljubičaste boje”), *grimiz* („ljubičasto-crvena boja; ljubičasto-crvena tkanina; istog korijena kao i krmez”), *meneviš/menefiš/meleviš* („modroljubičaste boje kao menevša (pitoma ljubičica”), *mor* („ljubičast”), *morast* („ljubičast”) и *mor-meneviš* („ljubičasto-višnjeve boje”). Занимљиво би било покушати овим називима за боје наћи неке одговарајуће пандане у данашњем језику, али изгледа да их нема. Могло би се дискутовати и на тему лексема *jorgovaniljargovani* код које стоји одредница „боје као jorgovan”. На коју се боју примарно мисли када се каже да је нешто „боје jorgovana”? Да ли баш недвосмислено треба да буде сматрана (светло)љубичастом с обзиром на то да природни jorgovan може бити и љубичасте, и беле, и светло (бледо) ружичасте боје? И сâм Фердинанд де Сосир сматрао је да „у језику није толико важно оно што се изговара колико оно што се под тим подразумева” (Ивић 1995а: 81), па стога не би било погрешно и ову поменути лексему сврстати управо у ову категорију.

4.10. Недоследност се у РТ јавља и приликом дефинисања *ружичасије* која се, рекли бисмо, и сама по себи – нијанса, огледа у нијансама следећих лексема: *al* („otvoreno-crven, rumen, ružičast”), *alali* („ružičast, crvenkast”), *almasi* („blijedoružičaste boje”), *lal* („ružičast, boje kao rubin”), и на крају доследно *alast* и *pembelpenbe* (само као „ružičast”).

4.11. Вођени антонимима *део* и *црн*, детерминисали смо још једну категорију у РТ – врло јасно је дефинисано да *bejazi* значи „бијеле боје”, те да је *bejazli* – „бијел”, али зато под одредницом *sutmavi* стоји објашњење „bjelkastoplave boje [...] bjelkastoplavičaste boje kao mlijeko”, па остаје нејасно да ли је овакво описивање беле нијансе ближе примарној *илавој* боји или *жуџој* (аналогно запажањима Милке Ивић да ће се веома често за некога ко има *жуџу* боју косе, незнано како, рећи да је *илав* – што се не би могло рећи и за капу која је *илава*). Са друге стране, у *црним* нијансама јављају се, чак, три назива: *esmer* као „crnkast, garav” и изведено *esmerast* – „crnomanjast”, затим *kara* као „crn” и према њој *karaboja* – „crna boja”, односно усамљено *sijah/sija* као „crn, mrk”, али и *jagazlilagazli* – „crnomanjaste, kestenjaste boje (konj)”.

4.12. У РТ постоји и више лексема коришћених у случајевима када се није могла јасно одредити превласт једне боје над осталима. Шкаљић их наводи као: *ala* – „šaren, višebojan, pjegav”, *aladži* – „šaren”, *bojali* – „obojen, bojadisan, našaran” и *laleli* – „šaren, našaran listovima ili cvjetovima tulipana (v. lalelije)”. Ове „несврстане” боје могли бисмо посматрати кроз категорију „граничних случајева”.

4.13. Иако се, искуствено и услед уврежених мишљења у народу, може наслутити која би боја могла понети основно значење, Шкаљићев РТ бележи повећи списак боја које не бисмо могли конкретно сврстати у набројане

категорије иако ми то јесмо учинили тамо где смо мислили да оне припадају. Међу њима су, дакле, недовољно јасно дефинисани, следећи називи за боје и њихове нијансе: *altuni* – „zlatne боје, zlatkast” (да ли је то основна, *жутиа* боја?), *ateši* – „vatrenaste боје” (примарна – *црвена* или секундарна – *наранџасија*, а можда има и основне – *жутије*?), *bakami* – „боје као bakam, rumen” (је ли ово *црвена* или *ружичасија*?), *barudi* – „који је боје као barut” (*црна* или нијанса *сиве*?), *gorajtasii* – „затворено црвене, смеђе боје” (*црвена* или *браон*?), *golubi* – „pepeljaste боје” (*сива* или *љав(касија)*?), *jagazli/agazli* – „срноманјасте, kestenjaste боје (коњ)” (*црна* или *браон*?), *jakuti* – „боје као rubin” (*црвена*?), *jorgovani/jargovani* – „боје као jorgovan” (*љубичасија*, *бела* или *светло (бледо) ружичасија*?), *kahvaji* – „kahvast, smeđ poput kafe” (*браон* или *црна*, нарочито ако се мисли на турску/грчку кафу?), *koj* – „zatvorene боје” (која је овде нијанса у питању ако *затворено* недвосмислено упућује на *тамно*?), *kulatast* – „sivopepeljaste боје, боје olova” (*сива*, *љав(касија)* или *црна*?), *kumrijast* – „боје као kumrija (ptica gugutka, vrsta grlice), izv. od kumrija” (*сива* или *љав(касија)* а?), *lal* – „ružičast, боје као rubin” (дакле, да ли је *рубин црвене* или *ружичасије* боје?), *luledi* – „ciglaste боје” (*црвена*, *наранџасија* или *браон*?), *singav* – „siv, ugasito olovne боје” (*црна* или нијанса *сиве*?), *srmali/srmajli* – „srebrn, srmom vezen, srmom ukrašen” (*бео*?), *tarčini* – „боје као cimet” (*црвен* или *браон*?), *varakli* – „sa varakom, pozlaćen, posrebrn, srebrnaste боје” (*жути* или *бео*?) и *zejtini* – „боје као maslinovo ulje” (*жути* или *зелен(касија)*?).

4.14. У попису назива за боје и њиховим дефиницијама јасно се издваја још један критеријум према коме бисмо их могли разврстати чак и на први поглед. Назвали бисмо то „критеријумом секундарности”, односно „терцијарности” јер Шкаљић код одређених лексема тек у поменутом варијантама неке од њих дефинише као боје. То је случај са лексемама *kanli* – којој је основно значење „krvav”, а тек потом оно друго, фигуративно – „crven kao krv”, *krmez* – која у примарном значењу има „lijepa ugasita crvena боја која се добија од istoimenog veoma sitnog insekta. Krmez је porijeklom iz srednje Azije. Iz njega се vadi боја krmez, od које се прави karmin за usne”, а у секундарном – „ono što је crvene боје као krmez” (ова лексема има и своје терцијарно значење: „crveni vuneni šal који seljaci вежу око glave” – дакле, опет је акценат на *црвеној* боји), *skerlet/skrlet*, са примарним значењем „stara venecijanska crvena i veoma sjajna čoha”, секундарним – „odijelo skrojeno od skerleta” и оним најбитнијим, терцијарним – „crven” (и ова лексема има своју полисемичну структуру која се огледа у значењу „bolest šarenica, crven, scarlatina”) и *varakli* – „sa varakom, pozlaćen, posrebrn”, односно „srebrnaste боје”. Са друге стране, у секундарном значењу лексема *karaboja* наћи ће се њено значење „plavi kamen, zelena galica, vitriol” или *pirozi* – „dragi kamen zelenkasto-plave боје, tirkiz”.

4.15. Посебно интересантно је посматрати како Шкаљић, не могавши да једном речју дефинише одређену лексему, а опет ради ближег представљања неке боје, користи: **синтагме** „vatrenaste боје” (*ateši*), „zatvoreno

crvene, smeđe boje” (*doratast*), „pepeljaste boje” (*golubi*), „kestenjaste boje” (*jagazli/agazli*), „zatvoreno zelene boje, ugasito zelene boje” (*koješć/kojašćin*), „zatvorenovišnjeve boje” (*kojvišćjevi*), „lijepa ugasita crvena boja” (*krmez*), „sivopepeljaste boje, boje olova” (*kulatast*), „olovne boje” (*kuršćmi*), „ciglaste boje” (*luleđi*), „ugasito olovne boje” (*singav*), **поредбене форме** типа „боје као бакам” (*bakami*), „боје као јоргован” (*jorgovani/jargovani*), „смед попут кафе” (*kahvaji*), „црвен као крв” (*kanli*), „(бlijедо зелене) боје као (млад) купус” (*kupusi* и *lahāni/lahāni*), „плав као небо” (*mavi*), „бjelkastоплав(ићаст)е боје (као млiјeкo)” (*sutmavi*), „боје као сiмет” (*tarćini*), односно **клаузе** – „који је боје као барут” (*barudi*). Овакав критеријум за разврставање боја назвали бисмо „лексичко-семантичким”.

4.16. Подстакнути Шкаљићевом немогућношћу да на адекватан начин у свом РТ објасни поједине лексеме, спровели смо анкету о значењима оних назива за боје који су саставни део како РСЈ, тако и РМС. Анкета је подразумевала два дела. У првом делу анкете смо, од ексцерпиране грађе, одабрали само девет примера и то према критеријуму појављивања у сва три речника (РТ, РСЈ и РМС) и од испитаника тражили да нам стимулусе објасне онако како их разумеју – само једном речју или било каквом другом формом. У другом делу анкете издвојили смо десет назива за боје који су заједнички само за РТ и РМС. Испитивање је изведено на брижљиво одабраном узорку од више десетина интелектуалаца оба пола, тј. факултетски образованих људи, којима је језик уска сфера интересовања, заправо – професија, али је након десетак дана, нажалост, вољно да одговори било само седморо испитаника.

4.17. Иако спроведени на малом узорку, неки уопштени резултати анкете показали су да овом слоју људи који се интензивно бави језиком *нису* познати називи за деветнаест боја одабраних од седамдесет и три које чине корпус РТ. Никоје од анкетираних није било познато значење речи *kulatast* (један испитаник, чак, мисли да је реч о *браон* боји); по један тачан одговор дат је на познавање лексема *krmez* и *srmali/srmađli* (код ове потоње неки мисле да означава *црвено, наранџасћо* и *сиво!*); уз два тачна одговора на *šafrani/zafrani/zafrani* јављају се и одговори типа *љубицасћа* и *зелена*; троје анкетираних доживљава *ćvit* у њеном изворном значењу, али има и оних који мисле да је то *браон* или *црна* боја; занимљиво је да четворо мисли исправно у смислу лексема *golubi* (неки јој, чак, дају и синонимно значење кроз прилог *лућаво*, а други, рекли бисмо оправдано, греше сматрајући је *илавом*) и *grimiz* (неки мисле да она може бити *само љубицасћа*, други – *само црвена*, а трећи је сматрају *зеленом!*); за *skerlet/skrlet* је, интересантно, дато пет тачних одговора, али има и оних који ову боју доживљавају *само као црвену* или *само као љубицасћу*, па се јавља и потпуно неочекивани одговор *беле* (!); на самом крају, највећи број испитаника (шест) доживљава лексему *alen/alev* онако како је дефинише и сâм РТ, уз напомену да једна особа сматра да би ово могла бити *борго* боја (дакле, ово је једини стимулус који је већина анкетираних правил-

но одредила, а вероватно оволики број тачних одговора можемо приписати још увек живој употреби ове лексема кроз синтагму *алева ѱајрика*).

4.18. У другом делу анкете највише одговора дато је на захтеве који су се односили на покушаје одређивања лексема *alast* и *karaboja*. Међутим, ово не значи и да су дати одговори били тачни. Шесторо сматра да *alast* значи *црвен*, а један испитаник јој приписује особину *нaрaнцaсѿиe* боје иако она, заправо, значи *само ружичaсѿи!* Претпостављамо да, са друге стране, највећи број тачних одговора (пет) за лексему *karaboja* треба приписати, опет, турским временима јер су нам она и донела ово звучно *kara-* које срећемо кроз вођу *Карађорђа* и његове присталице *карађорђевице*, као и касније присталице династије *Карађорђевића* – *карађорђевићевце*, или насеље *Карабурма*, док други мисле да ова ова лексема значи *мрк*. Само једна особа је претпоставила права значења речи: *đuvez* (пренебрегнувши то да се она, истовремено, односи и на *ружичастију* боју), *agazliljagazli* (у потпуности тачно), *kurşumi* (двоје, погрешно, мисли да значи *сив!*) и *mavi* (мада једна особа мисли да значи *зелен!*), а неки мисле да ниједан од понуђених одговора не одговара детерминацији ових набројаних лексема, као ни лексема *bejazli* (само двоје ову боју доживљава као *белу*), *mor* (дата су само два и оба тачна одговора – *шaмнoмoгaр*), *rempelpenbe* (опет су само два одговора, али оба нетачна, јер су приписана значењима *црвенкаси* и *руменкаси* иако ова боја значи *само ружичасти*) и *singav* (за који два испитаника дају тачну дефиницију – *сивкаси*, али је, што је врло занимљиво, не доживљавају и као синонимну ономе *сив*, па одговор није у потпуности тачан).

5. ЗАКЉУЧЦИ

5.1. Интересантни су турцизми зато што о позајмљеницама обично говоримо као о речима које улазе у језик, а занемарујемо чињеницу да многе од њих и нестају из језика. Претпостављамо да велику заслугу имају и све новија техничка достигнућа и тенденција да се саговорнику у што краћем временском интервалу саопшти што више информација. Отуда долази потреба да се и сâм говор доста скраћује.

5.2. Већина назива за боје турског порекла нестала је из језика. Заменили су их називи германског, романског порекла и сл. Питање је колико данас у Србији (или оној, с правом можемо рећи, бар територијално, некадашњој – са Косовом и Метохијом) живи Турака. Још интересантније питање у вези са овим првим јесте колико се код тих људи и данас доследно задржало овако прецизно одређивање назива за боје. Хоће ли оне и даље нестajати из нашег језика и хоће ли их заменити, можда, неки нови називи за боје?

5.3. Анкета је, иако спроведена на малом узорку, ипак показала да нама данас поједини називи за боје уопште нису познати (иако су саставни

део консултованих речника), а и у случајевима да нам јесу знани – ретко их користимо. Питамо се, онда, зашто их наши савремени речници још увек бележе. Откуда нам та потреба да их и даље дефинишемо као позајмљенице? Можда зато да бисмо, у неким специјалним приликама, ипак успоставили неке fine, семантичке дистинкције у језику. Биће инспиративно посматрати да ли ће неки од поменутих назива за боје временом прећи из једне категорије у другу – да ли ће се и убудуће очувати или потпуно нестати из језика.

5.4. У овом се раду, нажалост, нисмо стигли бавити оним тананим, стилстичким и још дубљим – семантичким нијансама, метафорама и симболима, жаргонима, асоцијацијама и логиком (да ли од свих језика света постоји макар један језик који би у сваком свом детаљу био потпуно сагласан са захтевима логике – врло често људи веома лако жртвују логику само зато да би неки језички принцип који је већ делотворан остао и даље „на снази”), минералогijом (односно драгим, полудрагим и декоративним камењем – изузетним за компарацију са бојама), митологијом, зодијачким знацима или, рецимо, квалификаторима (примера ради, највише лексема – чак четрнаест, јесте из персијског језика, те је отуда и логично што су још две сложенице направљене од персијске и турске компоненте, односно пет од турске и персијске; потом је из арапског – осам назива за боје, уз пет сложеница турско-арапског, две сложенице арапско-турског и једну сложеницу арапско-персијског порекла; има и речи које воде порекло из грчког језика, санскрта, латинског и италијанског), па треба указати на потребу да ова тема остане отворена за многа наредна истраживања јер је неисцрпна за неку даљу анализу.

5.5. Коначно, сматрамо да се анализа назива за боје у РТ може развијати и у оквирима **ономастике**, односно у вези са **фитонимима**, јер је ово занимљива тема и пружа доста грађе за самосталан рад.

ИЗВОР

Шкаљић (1989): А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Сарајево: Svjetlost.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић (1993): М. Ивић, О разликовању људи по боји, *Јужнословенски филолоџ*, XLIX, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–21.

Ивић (1995а): М. Ивић, *О зеленом коњу, нови лингвистички ољеди*, Библиотека XX век, Београд: Словограф.

Ивић (1996): М. Ивић, О изразима „плав” и „модар”: нова сазнања, *Јужнословенски филолоџ*, LI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 11–17.

Ивић (1999): М. Ивић, „Бело” као лингвистички и културолошки проблем, *Јужнословенски филолоџ*, LV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–19.

Петровић (2001): С. Петровић, *Ойворено и зайворено* као ознака за светлу и тамну нијансу боја, *Кодови словенских култура*, 6, Боје, 32–41.

Поповић (1991а): Љ. Поповић, О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Мајице српске за славистику*, 41, Нови Сад: Матица српска, 149–154.

Поповић (1991б): Љ. Поповић, *Семантички њошенијал назива за боје у руском, украјинском и српскохрватском језику (на материјалу фолклора XIX века)*, магистарски рад, Београд.

Поповић (2001): Љ. Поповић, О прототипском и стереотипском начину концептуализације боја у језику (на примеру словенског фолклора), *Кодови словенских култура*, 6, 14–31.

Раденковић (2008): Љ. Раденковић, Боја као обележје митолошких бића – словенске паралеле, *Јужнословенски филолоџ*, LXIV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 337–346.

РСМ (1990): *Речник српскохрватскога књиженог језика*, друго фототипско издање, Нови Сад: Матица српска.

РСЈ (2007): *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симеон (1969): R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I–II*, Zagreb: Matica hrvatska.

Snežana T. Milić

University of Belgrade

Faculty of Philology

PhD Student

COLOURS IN ABDULAH ŠKALJIĆ'S DICTIONARY *TURCISMS IN SERBO-CROATIAN LANGUAGE*

Summary: Abdulah Škaljić's dictionary *Turcisms in Serbo-Croatian language* contains 73 words that describe colours. However, our list records 82 lexemes that describe some of the colour nuances that Škaljić explains with a word, phrase or clause. The excerpted material was classified on the basis of three criteria: light and dark colours, pale (whitish) and dark (blue) colours, and visual categorization of colours in painting (red and its shades, blue and its shades and yellow and its shades). The words describing red and the shades of red are the most frequent, while those related to yellow and the shades of yellow are the least frequent. Dark colours are prevalent. It has been noticed that the classification of colours could be based on some other criteria as well. That is why it is important to point out the need for this topic to remain open for future research studies, which would intend to figure out how and why so many words for colours disappeared from the Serbian language within just one century.

Keywords: colours, nuances, Turcisms, loanwords, lexemes.